

Korszakhatáron

Főszerkesztői beköszöntő

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A1, B00, F01, N00, O1

Kulcsszavak: gazdaságfejlődés, geopolitika, Római Birodalom, Velencei Köztársaság, Egyesült Államok, Kommunista kiáltvány, Európai Unió, Kínai Népköztársaság, Magyarország

Az emberiség fejlődéstörténetében megannyi korszak, szakaszhatár tehető. Legfontosabbként a Megváltó, Krisztus születése előtti és utáni időszakot konstatáljuk, ám ha a gazdasági fejlődést, annak epicentrumait s a belőlük adódó hatalmi és kulturális befolyást is korszakképző ismérvként rögzítjük, úgy legrégebb korszakként az ősi civilizációkat definiálhatjuk. Jellemzően a Tigris, Eufrátesz, Nílus folyók környékén kialakuló államalakulatokig szoktunk visszanyúlni, de e körbe tartozó a kínai ókor, vagyis a kínai történelemnek az i. e. 18. század és az i. sz. 220 közötti időszaka is, ami nagyjából egybeesik a közel-keleti és európai ókorral. A kínai ókort Kína őstörténete előzi meg, és a kínai középkor, vagy más néven a középső császárkor követi (220–1368). A kisebb népeknek, nemzeteknek a birodalmakhoz, vezető szellemi áramlatokhoz való optimális viszonyulás a szó szerint vett létkérdés volt, s ma is az.

E több ezer évet felölelő keleti államalakulatok sora az emberiség fejlődését számos technikai vívmánnyal, szellemi munícióval szolgálta, mint ahogy a hosszú évszázadokat felölelő Egyiptomi Birodalom és előállamaiban (Alsó- és Felső-Egyiptom) létrejött civilizáció is a világtörténelem messze leghosszabb életű kultúrája, amely négyezer évig képes volt a folyamatos fennmaradásra, vagyis az i. e. 4. évezredtől egészen az i. sz. 641-es arab hódításig. A Nílus völgye természetes ökológiai folyosót jelentett Afrika központi területeitől észak felé, ahol a birodalom adminisztrációja a kor színvonalán fejlett, hatékony munkaszervezetet hozott létre, hasonlót, mint más ókori államokban. Egyiptom i. e. 1532-től érte el a hatalmának csúcspontját. III. Thotmesz korában világbirodalom-má vált, amiben korszerűen felszerelt hadserege meghatározó szerepet vitt. Egyiptom befolyása északon az Eufráteszig, délen a Nílus negyedik kataraktáig terjedt. Ehnaton fáraó vallási reformja miatt kialakult belpolitikai válság következtében azonban részben elvesztek az ázsiai hódítások, és védekezni kényszerültek a hettitákkal szemben. A birodalom hanyatlásnak indult.

A Római Birodalom az ókori Róma által létrehozott államalakulat volt a Földközi-tenger medencéjében. A Római Birodalomról kétféle értelemben beszélhetünk.

Amennyiben a birodalmat mint entitást önálló államszervezeti jelenségként fogjuk fel, úgy a kritériumainak a rómaiak állama az i. e. 3. évszázadra már megfelelt, miután egyesítette Itáliát, majd a Földközi-tenger térségében, a Balkánon, az Ibériai-félszigeten hódításokba kezdett. Amennyiben viszont a birodalmat pusztán a császárság szinonim kifejezésének tekintjük, úgy Római Birodalomról Augustus principátusának kialakításától, szorosán véve i. e. 27-től beszélhetünk. Az Imperium Romanum a legnagyobb kiterjedését, közel hatmillió négyzetkilométer szárazföldi területet Traianus idején érte el, amely magában foglalta Európát, egészen a Duna védvonaláig, Észak-Afrikát, keletre egészen Mezopotámiáig, Kis-Ázsiát és a Fekete-tenger északi partvidékét. A Római Birodalom az emberiség fejlődésében egy korszakot ölelt át, s hatása az akkor ismert világ egészére kiterjedt. Minden út Rómából indult, és minden út Rómába vezetett.

A Római Birodalom nyugati felének – s vele a rabszolgatartásra épülő termelési módnak – a hanyatlása 395-ben, a két birodalomrész szétválása után felgyorsult. A barbár népek támadásai ellen a nyugati és a keleti birodalom nem tudott közösen fellépni. Egymás kárára egyeztek meg a vándorló népcsoportokkal. A Nyugatrómai Birodalom sorra elveszítette provinciáit. Attila 451-ben hunjaival és szövetségeseivel együtt átkelt a Rajnán, s a római légiók csak nehezen tudták feltartóztatni. A birodalom széthullása – nem is annyira hadseregének kimerültsége, hanem a mögötte álló állam legyengült gazdasági állapota miatt – elkerülhetetlen volt. Róma ugyan évszázadokon át volt a nyugati értelemben vett civilizáció, kultúra, vallás, politikai fejlődés és a művészet központja, ám e szerepe régi fényében a megismétlődő támadások után már soha nem tért vissza.

A „társég” következő s egyben utolsó, világra kiható (bár szerényebb birodalmi méretekkkel, de hatását tekintve mégiscsak figyelemre méltó) államalakulata a Velencei Köztársaság volt, Itália északi részén a 8. század és 1797 közötti intervallumban. A Velence város köré alakult kereskedőállam tekintélyes területeket birtokolt, főleg a kereskedelemorganizáló befolyása által. „Adria királynője” a gazdasági és kereskedelmi hatalma révén nemcsak a térségben vitt vezető szerepet, hanem képes volt az akkor ismert világ földrészei között is dinamizáló együttműködést létrehozni. Az Appennini-félsziget végül is két, a saját földrajzi határait átlépő birodalmat adott a világnak: egy rabszolgatartó és egy kereskedő birodalmat, amely utóbbi az azt követő „elüzletiesedő” évszázadok birodalmainak előfutára. A világ főbb áramai, erőközpontjai aztán Velencével bezárólag ki is kerültek a Földközi-tenger medencéjéből, áttevődtek az észak-atlanti térségre, az amerikai kontinensre, amelyben azonban a fejlett Európa intellektusai katalizáló szerepet vittek.

A következő korszak kétségtelenül Amerika felfedezésével, benépesítésével és gazdasági erőcentrummá válásával kezdődik. Cristoforo Colombo itáliai származású, a portugál, majd a spanyol korona szolgálatában álló utazó, tengerésztiszt, az amerikai kontinens 1492-es felfedezője. Noha az első, Amerika földjére lépő európaiak a 10. századi vikingek voltak, művelődéstörténeti és gazdasági szempontból a 15. század végi, Kolumbusz által elindított felfedezés a meghatározó, hiszen ez vezetett a korabeli világ-

kép dinamikus kitágulásához, annak nyomán indult meg az amerikai kontinens feltérképezése és kolonizálása. A 15. század végétől meginduló piaci-gazdasági folyamatokat tovább tágította a gőz energiájának mechanikai munkává alakítása, az erre alkalmas első igazi gőzgép működésének tökéletesítése 1769-ben. James Watt találmányának ipari rendszerekben történő alkalmazása a termelés átalakulását, a hatékonyság emelkedését, a céhes, kézműves manufakturális munkakultúrák és a rájuk épülő szervezetek helyébe lépő tőkés nagyüzem létrejöttét hozta. A gőz erejének felhasználása által a termelés méreteinek nagyságrendekkel történő kibővülése, a termelési kapacitások megsokszorozódása, a kolonizáció által politikai függőségbe vett területek iparosítása, szinte korlátlan felvevőpiacokká tétele következett be.

Az új világrendben a 16–18. századra jellemző céhes-manufaktúrás termeléshez képest már nagyságrendekkel több tőkére, termelési kapacitásra, felvevőpiacra, s nem utolsósorban a rendszert működtető munkászeker tömegeire volt szükség. A tőke-piac tényezők előtérbe kerülése a rendi társadalmak felbomlásával, kevésbé fejlett világrészek leigázásával, az ipari munkaerő szerepének felértékelődésével járt. Ezáltal a minél magasabb profit egy bizonyos szint után csak a munkás munkaerejének fokozása és az érte fizetett munkabér mértékének ezzel arányban nem álló (visszafogottabb) emelésével vált kivitelezhetővé, így a rendszer üzemeltetője, az ipari munkásság is jogérvényesítése fontosságára ébredt. Rövid időn belül kialakult az az új szellemi áramlat, amely már a 19. század végét, majd a teljes 20. századot kitöltve, máig is befolyással bír lehetőségeinkre, jövőnkre, birodalmak sorsára. 1848 februárjában jelent meg a Kommunista kiáltvány, Karl Marx és Friedrich Engels közös munkája, mely a titkos nemzetközi szervezetként működő Kommunista Szövetsége hivatalos pártprogramjává vált. Felívelő pályája az Első Internacionálé és a párizsi kommün után kezdődött, majd az 1917-es októberi orosz forradalom által teljesedett ki, világméretűvé pedig a második világháború utáni évtizedekben, a kelet-közép-európai térségben, Afrika, Ázsia, Latin-Amerika gyarmati sorból felszabadulni óhajtó nemzeteknek államszervezeti-ideológiai működésében vált valóra. Ezen eszme által átítatva világháború fordult forradalomba, majd egy újabb világháború robbant ki, és a kapitalista és a szocialista blokk, az Egyesült Államok és a Szovjetunió fél évszázadon át folyamatosan háborúra készülő státuszát hozta. Eszmeiségének érvényesülése a Szovjetunió és a szovjet blokk felbomlásával nem szűnt meg, hiszen a világ egyik legmeghatározóbb állama, a Kínai Népköztársaság működése máig jobbára erre a gazdasági ideológiára támaszkodik, s ér el folyamatosan kimagasló eredményeket.

Kína a világ legősibb folyamatos civilizációja. Az a világbirodalom, amely egyedülként több ezer éves tündöklése után képes újra világbirodalmi szerepre törni. Önálló kulturális egységként, az i. e. 221-től különböző dinasztiák vezetésével, a nyugati birodalmaktól elzárva fejlődött egészen a 19. századig, amikor is a Brit Birodalom félgymarmati sorba taszította. A 20. század közepéig távol-keleti középhatalmakként kiszolgáltata működött. De Kína ma a világ harmadik katonai, második gazdasági hatalma, a világ legnépesebb állama. Gazdasági növekedése, bár lassuló, de töretlen, sőt képes a beszerzési és exportpiacainak folyamatos bővítésére. Képes arra, hogy a gazdasági szempontból fontos térségekben ne csak áruexportja által domináljon, hanem tőkét is

fektessen be, sőt, az Egyesült Államok államadósságának finanszírozásában meghatározó szerepet visz. Felismerte azt, hogy a növekedési erőfőlnye – amely külgazdasági, világpolitikai befolyásának alapja – fenntartására csak egy erős külgazdasági expanzió által lesz képes. Most erre a pályára „ráillesztő” folyamatok zajlanak, így a Kínai Népköztársaság nemcsak a világ első gazdasági hatalmával (az USA-val) bocsátkozik újabb és újabb kereskedelmi háborúba, hanem az afrikai nyersanyagbázisok megszerzése után, az Európai Unióban is megpróbál stratégiai pozíciókat foglalni, együttműködve a térség államaival. Tehát az új erő, a gazdasági lendület Kínából jön. Nem a gyengülő eurózónából, nem az elégséges alapanyagbázissal nem rendelkező, drágán termelő Egyesült Államokból, hanem jobbra Kínából. Kínából, ahol a gazdaságot egyre inkább a világhatalmi pozíció megszerzése alá rendelt politikai irányítás által kontrollált piaci szempontok vezérlik. Ahol az állam aktív gazdaságbefolyásoló szereplő, erős szabályozó és ellenőrző jogosítványokkal. Ahol a gazdasági tervezés dominanciája érvényesül, egy olyan piaci elemekkel átszőtt tervgazdasági rendszer mentén, persze kiteljesedve, nagyüzemi szintre emelve, amellyel mi, magyarok 1968-ban, az Új Gazdasági Mechanizmus keretei között kísérleteztünk. Nálunk elbukott, Kína pedig sikerrel alkalmazza.

A 2010 után az újjászervezett magyar gazdasági térben az állam aktív gazdaságbefolyásolóvá vált. Szerepének felértékelődése az évtizedekkel korábban külföldi magántulajdonba adott stratégiai ágazatok nemzeti tulajdonba (vissza)vételéről is felismerszik. A lakosság életminőségének javítása érdekében a bérek, jövedelmek emelésébe és a közüzemi szolgáltatások árának mérséklésébe kezdett. Piaci szereplőket, közintézményeket szabályozó és ellenőrző szerepe felértékelődött. De ne feledkezzünk meg orosz és közép-ázsiai barátainkról sem, amelyeknél az állam gazdaságbefolyásoló képessége ugyancsak erős. Vagyis az új szövetségesi körbe tartozó országok gazdasági irányítása nagyon hasonlatos a magyarhoz, ami az együttműködést is elősegíti.

E pár ezer évre visszatekintő, birodalmak működését elemző, rövid vázlatnak mi is lehet a célja? – merülhet fel az olvasóban. Nyilván az, hogy Magyarország 21. századi lehetőségeinek feltérképezéséhez, víziók megfogalmazásához, a magyar gazdaság globális gazdaságban történő navigálásához szempontokat adjon. A megfelelő igazodás a magyar nemzet számára kulskérdés, sokkal inkább, mint ezeréves európai jelenléte során bármikor. Ismerni kell tehát a világot, az emberiség történelmét alakító birodalmak s eszmék logikáját. S ha időben észlelünk új áramlatokat, mi sem észszerűbb, mint azokkal kölcsönös előnyökre törekedve együttműködni. Számunka a jövő- és szövetséges keresés eme formája még új, hiszen a történelmünk a fáziskészségről, a világ főbb áramaiból való időbeni kimaradásról szól. Most van itt a történelmi lehetőség, hogy ha körültekintően, alaposan járunk el a világgazdasági kapcsolataink újrapozicionálásában, úgy a nyertesek közé tartozhatunk.

Nem lehattunk közvetlenül részesei az ókori birodalmakban kiteljesedő civilizációk jótékony hatásainak. Az észak-olasz piacokra lábom kihajtott szarvasmarhákért sem kaptuk meg áraban az ellenértéket, hiszen azt a kereskedők lefőlőzték. Az Amerika felfedezése által globálissá terebélyesedő piacra a technikai fejlődés erős tőkés országot

teremtett, a Brit Birodalomtól kinövő Amerikai Egyesült Államokat. Mi ettől is távol estünk. És nemcsak földrajzi értelemben. Iparosodásunk, a rendi társadalom felszámolása, az ország gazdasági és politikai függetlenségének kiharcolása évszázadokkal később következett be, mint a mértékadó, fejlett országokban. S tegyük hozzá, noha világhírű tudósaink lettek, de kulturális-szellemi erőink társadalmasítása is eléggé eltolódott, időben is, de főleg mélységében. Nem volt fejlett iparunk, nem volt önálló államilakulatunk, így a kultúra, a tudomány, a civilizáció sem hatolhatott le a társadalom mélyebb rétegeihez oly módon s mértékben, mint az az általunk csodált országokban bekövetkezett, ahol a civilizáció, a tudás gazdaságot dinamizálóvá vált, s általa lettek erős, fejlett országok.

A 19. század közepétől a világ sorsát az eszmék újra erősebben igazgatják, mint valaha. A tőkés termelési mód jellegéből adódik a magántulajdon sérthetlensége, a kontrollálatlan működése, s így a korlátlan profitmaximalizálási szándék, amelynek csökkentése alapvetően (a célélérés eszközeként) a tulajdonviszonyok átalakításával, illetve a piaci szereplők erősebb állami koordinációjával is járhat. Ennek típusállama pedig a Kínai Népköztársaság, amely mára megelőzte a második világháború utáni vesztes háborúkból amortizálódott Egyesült Államokat, amely talán egyedüli nyertes akcióját a hidegháború kíméletlen végigvitelében, ennek hozadékaként a Szovjetunió összeomlásztásával járó gazdasági előnyök megszerzésével érte el. Igaz, ennek hasznát a legújabb háborús konfliktusokba történő beavatkozása jócskán fogyasztja, s ipari rendszereiben a nyersanyagfüggősége, a drága termelés által a sebezhetősége csak nő. Kína pedig képes olcsóbban, szervezettebben termelni, képes a megszerzett nyersanyagbázisait tartani, s képes új piacokat építeni. Míg Kína „jön fel”, az Egyesült Államok stagnál. Az Európai Unió pedig gyengül.

Magyarország – amelynek jogelőd államalakulatai rendre kimaradtak a világ fejlődésének jótékony hatásaiból, az ókori kultúrák, a mediterrán térségbeli kereskedelem virágzásából, a piacok világpiaccá terebélyesedéséből – most, a 21. század elején ugyan miért ne kapcsolódna a Távoll-Keletről jövő, előnyösnek tűnő áramlathoz? Végül is most egy korszakhatáron vagyunk, amiről tudjuk, érezzük, hogy már létezik. Termelésben, technológiában, innovációban. Ennek alternatívája a másik oldal (lenne), az Európai Unió s talán vele együtt járóan a nyugati kultúrák, melyeknek sokan az alkonyát látják. Ismétlődő válságok, csökkenő születésszám, elöregedő társadalmak, a migrációs hullámokkal szembeni tehetetlenség, sőt leginkább az átfogó stratégia hiánya. Bizony a fejlődés új epicentruma nem Európa lesz. 15-20 éve még azt gondoltuk, hogy ugyan térségünk gazdasági termelékenységére, hatékonysága csökkeni fog, ám belső békéje, társadalmának, környezetének stabilitása vonzó versenyképességi előnyt ad. Ma már nem így van. Az Egyesült Államok folyamatos háborús konfliktusai, krónikus energiafüggősége, eladósodott költségvetési szektora, társadalmi kohéziójának rohamos gyengülése, az ipari munkahelyek USA-n kívülre szervezése és mohó fogyasztói társadalma bizony egyre kevésbé jelent vonzó alternatívát nekünk, közép-európai feltörekvő országnak. Jószerivel adódik, hogy külső kapcsolati rendszerünket a Nyugat irányába mérsékeljük, egyidejűleg a távol-keleti szuperhatalom felé erősítsük. Ne vessük el a nyu-

gati integrációnkat, az Európai Unióba való erős beágyazódottságunkat, de már ne is fokozzuk. Várjuk meg, adjunk időt, amíg az euróövezet magára talál. A gyengülő gazdasági térség gyengülő fizetőeszközét ne akarjuk mindenáron bevezetni, hiszen ezzel a Magyar Nemzeti Bank gazdaságpolitikát támogató eszközeiről mondanánk le. A Hun Birodalom harcosai, amikor már a római provinciák, majd Róma ellen vonultak, akkor sem a rómaival szövetséges tábor bővült, hanem éppen ellenkezőleg, annak a másik birodalomnak a tábora nőtt, amely Róma ellenében egy jobb alternatívát jelenthetett, amely által (legalábbis) a provinciák politikai függetlenségük megszerzését remélték.

A gazdaságirányítás része pedig a navigálás, a vízióalkotás képessége, amire csak kevesek képesek. A túlzott óvatosság éppannyira veszélyes, mint a koncepciótlanság. Sőt, a víziót alkotók lendületét, az ország dinamikáját is mérséklő hatású. Így hát jó érzékkel bízunk azon koncepcióalkotókban, akik az üzleti logika alapján sem a hiteleiket nem veszik fel egy pénzintézettől, sem a megtakarított pénzüket nem tartják egy bankban. Kényelmesen, számunkra előnyösen rendezkedjünk be tehát a nyugati és a keleti világ határvidékén, s kereskedjünk, barátkozzunk a feltörekvő birodalmakkal is!

Budapest, 2019 karácsonya

Prof. dr. Lentner Csaba egyetemi tanár
a *Polgári Szemle* főszerkesztője